

РОЗДІЛ V. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 347.6:343.54 (477)

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Богатирьов І.Г., д.ю.н., професор

Поліцейсько фінансово-правова академія

Скорикова В.О., помічник прокурора

Прокуратура Придніпровського району м. Черкаси

Стаття присвячена кримінологічній характеристиці запобігання вчиненню насильства в сім'ї.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, запобігання, насильство, сім'я.

Богатырев И.Г., Скорикова В.А. КРИМИНАЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ НАСИЛИЯ В СЕМЬЕ / Полицейско финансово-правовая академия, Прокуратура Приднепровского района г. Черкасы, Украина

Статья посвящена криминалогической характеристике предупреждения совершения насилия в семье.

Ключевые слова: криминалогическая характеристика, предупреждение, насилие, семья.

Bogatyryov I.G., Skorikova V.O. CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTIC OF DOMESTIC VIOLENCE PREVENTION / Police finance and law academy, Prosecutor of the Prydniprovskiy district of Tcherkasy, Ukraine

The article is devoted to the criminological characteristic of domestic violence prevention.

Key words: criminological characteristic, prevention, domestic violence.

Сучасний стан дослідження питань насильства в сім'ї дає підстави звернути увагу на те, що в нашій країні продовж тривалого часу спостерігаються невтішні тенденції. Тому процес становлення України як соціальної, демократичної правової держави тісно пов'язаний із забезпеченням дотримання прав і свобод у такій важливій для суспільства сфері, як сім'я. Визнаючи сім'ю як осередок суспільства слід наголосити, що без підтримки державою її інституцій, на жаль, сім'я не завжди спроможна виконувати свою головну функцію – забезпечення належного добробуту та виховання дітей. Історія свідчить про те, що в сім'ях, де панує п'янство, бійки, сварки, безробіття та інші ганебні для суспільства явища, існує феномен, який представляє велику суспільну небезпеку, це – насильство в сім'ї.

Вважаємо, що феномен слід розглядати в різноплановості системи соціальних відносин, які відображаються у відповідних формах і рівнях культурно-духовних утворень, зокрема, моралі, праві, політиці, економіці. З цього приводу слід погодитися з О.М. Костенко, що будь-які спроби реформування в різних сферах українського суспільства виявляються як волонтаризм і утопізм, якщо вони не пов'язані з формуванням у громадян соціальної, тобто політичної, економічної, правової, моральної культури [4, 125].

Як вірно зауважує О.М. Гумін, теорія і практика постійно стикаються з двома основними проблемами: зростання насильства в його різних проявах та зниження рівня його запобігання [1, 5]. Сучасна кримінологічна наука, на жаль не володіє міцним науковим інструментарієм, необхідним для всебічного та об'єктивного аналізу проявів насильства, у тому числі і насильства в сім'ї, та не може забезпечити пошук оптимальних шляхів його запобігання.

За даними Міністерства внутрішніх справ України, станом на 1 червня 2010 р. на обліку органів внутрішніх справ за насильство в сім'ї перебуває 86 тисяч осіб (з них 85% – чоловіки; 15% – жінки), які вчинили насильство в родині або спонукали до такого насильства інших членів родини. Так, на сьогодні майже 65 тисяч осіб, схильних до вчинення насильства, взято на облік,

зокрема: за фізичне насильство – 29,8 тис. осіб; психічне – 16,5 тис. осіб; економічне – 1,7 тис. осіб. При цьому органами внутрішніх винесено офіційних попереджень – 66 тис., органами прокуратури внесено захисних приписів 4,8 тис.

Серед найбільш розповсюджених форм насильства в сім'ї слід виділити: нехтування батьками своїх прямих обов'язків щодо природних потреб дітей (у харчуванні, одязі, житлі, навчанні, відпочинку, лікуванні); фізичне знуцання (заподіяння тілесних ушкоджень, психічне приниження, примушування до тяжкої насильницької праці); сексуальне насильство (згвалтування, втягування до занять проституцією тощо). Головною причиною насильства в сім'ї є наявна в суспільстві довготривала невирішеність ряду соціально-економічних проблем (невпевненість у майбутньому, складне матеріальне становище сім'ї, вживання членами сім'ї алкогольних і наркотичних засобів, жебрацтво і безпритульність дітей, відсутність сімейних цінностей, неможливість захисту власних прав і свобод).

Зазначимо, що насильство в сім'ї є комплексним явищем, запобігти якому можна лише об'єднавши зусилля всіх соціальних інституцій шляхом забезпечення виконання загальносоціальних, спеціально-кримінологічних, індивідуальних та віктимологічних заходів, завдання яких спрямоване на реалізацію економічних, правових та соціальних програм оздоровлення суспільства, підвищення ролі сім'ї, створення умов захисту від будь-яких проявів дискримінації в сімейних відносинах.

До таких заходів слід віднести: запровадження в Україні обов'язку для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, проходити психологічну корекційну програму; розширити в чинному законодавстві повноваження спеціального уповноваженого органу виконавчої влади з питань запобігання насильства в сім'ї в контексті колекційної роботи; конкретизувати статус притулків для жертв насильства в сім'ї; збільшити перелік підстав щодо проведення заходів запобігання насильству в сім'ї тощо.

Найбільш суттєвими важелями, які можуть вплинути на процеси запобігання насильству в сім'ї, є: створення потужної законодавчої бази щодо запобігання насильству в сім'ї, її систематичне удосконалення та приведення з часом у відповідність до міжнародних вимог; визначення пріоритетними напрямками роботи дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах дітей щодо запобігання насильству в сім'ї; створення належних умов взаємодії між правоохоронними органами, органами самоврядування та громадськими організаціями щодо запобігання вчиненню насильства в сім'ї; проведення законопроектної роботи щодо вдосконалення відповідного законодавства з питань запобігання насильству в сім'ї, у відповідність із практикою правозастосування; розробка потужних наукових, науково-методичних видань, проведення конференцій, семінарів, практичних тренінгів з питань запобігання насильству в сім'ї.

Теоретичним підґрунтям дослідження насильства в сім'ї стали наукові праці в галузі кримінології кримінального та кримінально-виконавчого права вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: Ю.М. Антоняна, Л.В. Багрій-Шахматова, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, І.Г. Богатирьова, П.А. Вороб'я, В.В. Василевича, В.В. Голіни, В.К. Грищука, В.О. Глушкова, О.М. Гуміна, І.М. Даньшина, О.М. Джужі, В.М. Дрьоміна, А.П. Закалюка, В.С. Зеленецького, О.Г. Кальмана, О.Г. Колба, І.І. Карпеця, О.М. Костенка, Н.Ф. Кузнецової, І.І. Лановенка, О.М. Литвака, В.Г. Лихолоба, О. Літвинова О.С. Міхліна, М.І. Мельника, В.О. Меркулової, В.О. Тулякова, А.В. Савченка, В.І. Старкова, А.Х. Степанюка, М.О. Стручкова, В.М. Трубникова, П.Л. Фріса, В.І. Шакуна, С.В. Черкасова, С.І. Халимона, О.Ю. Юрченко та ін.

Зазначені науковці зробили вагомий внесок у теорію і практику запобігання злочинності в сім'ї. Важливо наголосити, що окремого комплексного дослідження питань запобігання вчиненню насильства в сім'ї за роки оновлення України власної незалежності не проводилося. Крім того, має місце значна кількість прогалин і колізій у чинному законодавстві щодо механізму запобігання насильству в сім'ї. Вказані обставини свідчать про актуальність обраної теми статті, її теоретичну та практичну значимість.

Слід також наголосити, що насильство в сім'ї – найнебезпечніша форма злочинної діяльності, тому протидіяти такому ганебному явищу потрібно всією громадою, а суб'єктам запобігання – важливо бути достатньо професійно підготовленими. Ми підтримуємо позицію американського філософа Дж. Лоуренса, що «насильство – це прояв кримінальної насильницької поведінки,

воно супроводжує всю історію людства, і немає однозначних оцінок причин його вчинення. Тому насильство сьогодні викликає багато спірних питань та суперечливих позицій» [2, 57].

Важливо усвідомити, що існування насильства в сім'ї пов'язане, у першу чергу, з природними особливостями людини, її суспільними відносинами у всіх сферах суспільного життя, що однозначно впливає на причини і умови поведінки як насильника, так і його жертви. Такої ж думки дотримувався і академік Закалюк А.П., який у своїх дослідженнях зазначав, що «поведінка-лише один ракурс зовнішньої, здебільшого нормативної оцінки проявів людської активності [3, 140].

Поряд із тим, поведінка має два аспекти: а) внутрішній, мотиваційний аспект, до якого, крім мотиву (наприклад, задоволення), входять потреби, прагнення, бажання і цілі дій, які обумовлюють поведінку особи, яка вчиняє насильство; б) зовнішній аспект, який ототожнює поняття вчинку, поведінки та діяльності з певним діянням та, водночас, підкреслює суттєву відмінність між формами активності в сім'ї.

Вивчення кримінальних справ з точки зору взаємовідносин насильника та жертви показав, що між цими учасниками насильницького конфлікту покладені такі закономірності, родинні зв'язки (в тому числі і проживання в цивільному шлюбі), конфлікт між дружиною і чоловіком, між батьками і дітьми, між дітьми, між невісткою і свекрухою, між зятем і тестем тощо. За результатами проведеного О.М. Гуміним дослідження, особи, які постраждали від фізичного насильства, для кривдника були: чоловіком – 32,6 %, дружиною – 51,7%, сином – 39,3%, донькою – 50,6%, бабусею – 36%, матір'ю – 49,4%, онуком – 40,4%, рідною сестрою – 34,8% [1, 196].

Досліджуючи зв'язок між насильником і жертвою в сім'ї, їх правову природу і роль у розвитку сімейних відносин, робимо висновок, що в структурі насильницької поведінки переважають родинно-побутові конфлікти, соціальні зв'язки. Встановлено, що поведінка жертви може: а) перешкоджати вчиненню насильства; б) бути нейтральною при насильстві; в) сприяти насильству; г) провокувати насильство; д) бути виконавцем або учасником насильницьких дій [5, 40; 6, 17].

Питання правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів та громадських організацій щодо запобігання вчиненню насильства в сім'ї є дуже важливим з огляду на можливість удосконалення механізму такого запобігання, уточнення і закріплення завдань і прав окремих суб'єктів у сфері запобіжної діяльності в даній сфері. Вжиття заходів запобігання насильству в сім'ї нерідко поєднане із застосуванням певних обмежень до особи, яка вчиняє таке насильство. За необхідності та наявності підстав до даної особи може бути застосовано примус або застереження. Важливо, що заходи запобігання не принижували честь і гідність людини.

Одним із найсуворіших заходів запобігання вчиненню насильства в сім'ї є кримінальний примус, застосування якого сприяє захисту суспільних відносин від злочинних посягань взагалі і насильства в сім'ї, зокрема. Кримінальне законодавство є важливим виховним та попереджувальним чинником, коли воно справедливе та зрозуміле для населення [7, 359].

Ми підтримуємо практичні рекомендації у сфері кримінального законодавства та практики його застосування М.Г. Сорочинського, який серед заходів запобігання виділяє: оптимізацію системи санкцій кримінально-правових норм; стимулювання відшкодування правопорушниками шкоди, завданої злочинами; поширення інформації про кримінально-правові норми, уніфікації принципів їхнього застосування та забезпечення таким чином дотримання соціальної справедливості в процесі такого застосування [8, 212].

На нашу думку, у вирішенні проблем ефективності заходів кримінального примусу необхідно враховувати декілька взаємозв'язаних аспектів: їх здатність сприяти цілям соціального регулювання загалом, а також здійсненню завдань, котрі стоять перед кримінальним законодавством, та реалізації конкретних цілей, передбачених для них чинним законом. Однак, як показує судова практика, покарання особи, винної у вчиненні насильства в сім'ї дуже обмежені. Так, наприклад, у випадку спричинення умисних легких тілесних ушкоджень (ст.125 КК України) або побоїв і мордування (ч.1 ст.126), що становить переважну кількість злочинів, які можна розглядати як насильство в сім'ї, – кримінальну справу може бути порушено лише за скаргою постраждалого, поданою до суду.

Ситуацію ускладнює також те, що насильство, на жаль у сім'ї, вчиняється, як правило, без свідків, а ще гірше – коли особа, яка постраждала від насильства, подала скаргу до суду про притягання винної в насильстві до кримінальної відповідальності, а потім відкликає таку скаргу. От чому розгляд скарг у суді за ст.ст.125, 126 (ч.1) КК України, порушених за скаргами потерпілих від насильства в сім'ї, на думку О.М. Гуміна, є досить рідкісною подією [1, 229].

Узагальнюючи вищевикладене, вважаємо за доцільне внести наступні пропозиції:

- по-перше, запобігання вчиненню насильства в сім'ї є досить актуальним і сучасним завданням держави і громадянського суспільства;
- по-друге, запобігання насильству в сім'ї потребує від державних інституцій комплексного підходу, мета якого – розв'язати соціальні, правові, економічні та психологічні проблеми сім'ї, визначити причини і умови, що їх породжують і намітити шляхи їх усунення;
- по-третє, позитивною тенденцією слід визнати зусилля громадських організацій, органів місцевого самоврядування щодо проведення заходів запобігання домашньому насильству, удосконалення реабілітації осіб, які від нього постраждали, тощо;
- по-четверте, внести зміни і доповнення до Кримінального кодексу України, шляхом виділення окремого розділу «Злочини проти сім'ї та дітей» що відповідно посилить кримінально-правовий захист сім'ї та дитинства в Україні;
- по-п'яте, з метою належної організації запобігання насильству в сім'ї, необхідно створити загальнодержавний електронний банк про неблагополучні сім'ї, випадки насильства, про жертв насильства, що надасть змогу консолідувати зусилля всіх зацікавлених у даному процесі як державних, так і громадських інституцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумін О.М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи: монографія / О.М. Гумін. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 360 с.
2. Лоренс Дж. Насилие / Дж. Лоренс // Социальная теория и практика. – 1976. – № 9. – С. 57.
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн./ А.П. Закалюк. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007.; Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
4. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу: монографія / О.М. Костенко. – К.: Атіка, 2008. – 352 с.
5. Моїсеєв Є.М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти): монографія / Є.М. Моїсеєв, О.М. Джужа. – К.: НТВ Правник – НАВСУ, 1998. – 84 с.
6. Дагель П.С. Потерпевший в советском уголовном праве / П.С. Дагель // Потерпевший от преступления / Отв. ред.: Дагель П.С.; отв. за вып.: Михеев Р.И. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1974. – С. 16-37.
7. Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Олег Михайлович Литвак. – Х., 2001. – 226 с.
8. Сорочинський М.Г. Попередження злочинності засобами кримінального права: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08 / Микола Георгійович Сорочинський. – Одеса, 2004. – 262 с.